

Inventering av tidigkristna gravmonument i Vaxjö stift

Rikard Hedvall & Hanna Menander

Inventering av tidigkristna gravmonument i Växjö stift

Rikard Hedvall & Hanna Menander

Rapport 2006

Foto: Rikard Hedvall & Hanna Menander

Tidigkristna gravmonument i Växjö stift	sid 1
Inventeringen	sid 1
Tidigkristna gravmonument	sid 2
Resultatet av inventeringen	sid 4
Hossmo	sid 7
Hulterstad	sid 13
Kumlaby	sid 21
Köping	sid 24
Lannaskede	sid 49
Långlöt	sid 54
Mörbylånga	sid 56
Boo gård i Bredsätra, Köpings sn	sid 59
Resmo	sid 60
Sandby	sid 62
Ströja	sid 65

Tidigkristna gravmonument i Växjö stift

Gravmonument från tidigkristen tid är sällsynta i Sverige. De tillkom under en period då vikingatida stilideal rådde. Drakar och ormar slingrar sig runt varandra medan den nya religionen gör sig gällande genom kristna runstrofer såsom ”Gud hjälpe hans själ”.

Runinskrifterna, som anger vem som begravts och vem som uppfört monumenten, är de äldsta beläggen för de människor som antog den kristna tron. Såväl ornamentik som runtexter är i stort sett desamma på runstenarna och gravmonumenten. Dateringsmässigt är merparten av runstenarna äldre men en viss överlappning i tid förekommer.

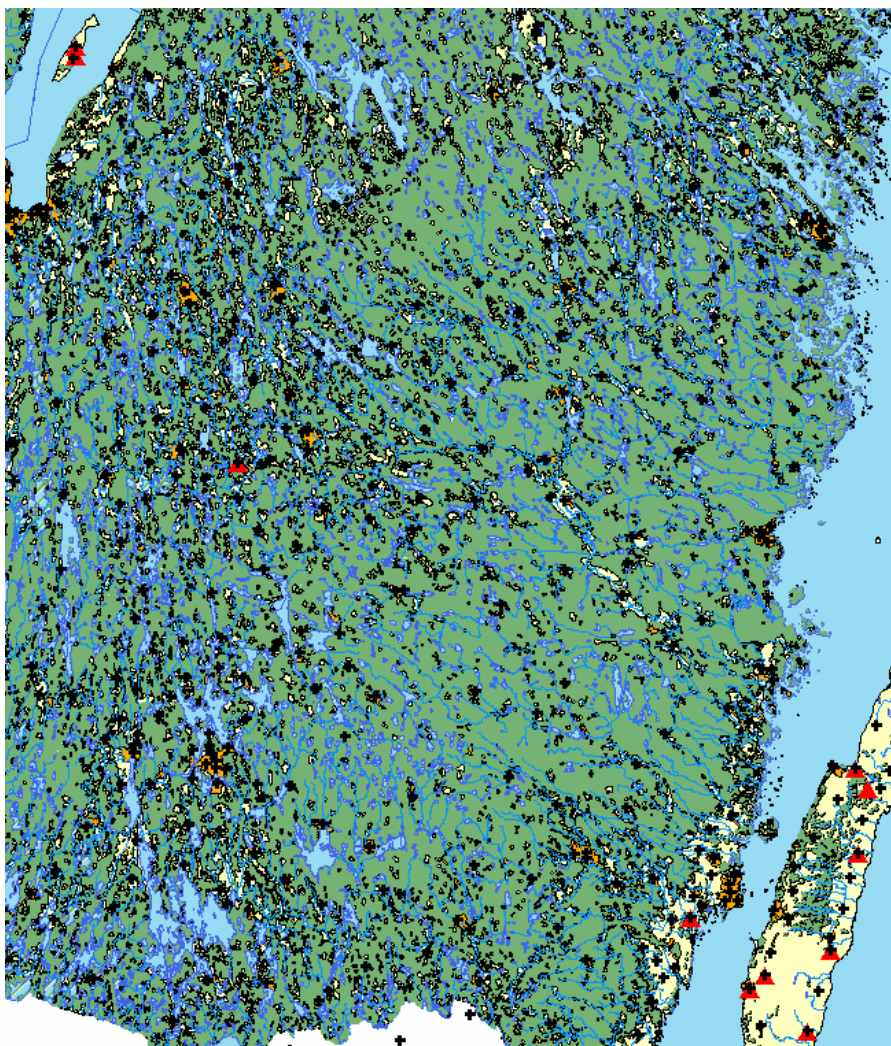
Inventeringen

Under år 2006 har en inventering av tidigkristna gravmonument utförts i Växjö stift.

Inventeringen syftade till att göra en systematisk och heltäckande fältinventering och registrering av stiftets samtliga tidigkristna gravmonument som förvaras i kyrkorna.

Sammanlagt har 129 fragment av gravmonument, resta stenar eller runstenar dokumenterats.

Fragmenten fördelar sig på elva platser från Visingsö i väster till Öland i öster. Vid inventeringen har också en bedömning gjorts av i vilket skick monumenten är, det vill säga om de är i behov av konservering eller en bättre förvaringsplats. Inventeringen och registreringen har resulterat i en katalog i form av en uppdaterbar databas.

Karta som visar på vilka platser i nuvarande Växjö stift som inventeringen berört.

Vid fältinventeringen har alla fragment registrerats och fotograferats. I databasen har varje fragment registrerats med ett unikt projektnummer med ett stort antal vidhängande poster som bland annat berättar om fragmentets storlek, runor, ornamentik, bemålning, vårdbehov mm. Fotomaterialet består av digitala bilder.

Redovisningsmaterialet från inventeringen som Ni nu har fått består av denna rapport innehållande varje fyndplats (kyrka) där antal stenar och foto på dessa, vårdbehov och förvaring presenteras. På den bifogade cd-skivan finns rapporten i digital form samt inventeringsdatabasen i accessformat

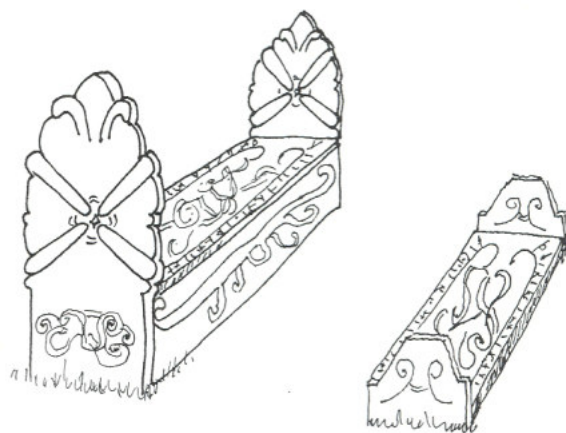
En motsvarande inventering genomfördes för ett par år sedan i Linköpings stift (Hedvall, R. & Menander, H. 2003. Tidigkristna gravmonument i Östergötland. En inventering och registrering av samtliga gravmonument i Östergötland. Linköping). Mycket av kunskapen och erfarenheten från den inventeringen har kommit till stor användning vid årets inventering.

Tidigkristna gravmonument

De tidigkristna gravmonumenten är Sveriges äldsta kristna gravmonument och kan dateras till 1000-talet och kanske 1100-tales början. Det stora flertalet verkar härröra från 1000-talets andra hälft, men på några platser förekommer de redan under 1000-talet första hälft. De kallades tidigare för eskilstunakistor efter det första vetenskapligt beskrivna fyndet från Eskilstuna, men vi har valt att använda den mer neutrala benämningen tidigkristna gravmonument.

Stenhuggarna som tillverkade monumenten har så gott som uteslutande använt sig av kalkstenshällar när de tillverkade de olika delarna: gavlar, långsidor och lock/gravhällar. Lannaskedes svarta skifferhällar är ett undantag. Monumenten har varit olika konstruerade. Det har funnits kistformade monument, med två gavlar, två långsidor och ett däröver liggande lock. En annan typ har bestått av en gravhäll lagd direkt på marken, som är likadant utformad som kistornas lock, samt gavelstenar vid fot- och huvudändan. Genom den nu genomförda inventeringen vet vi att även andra typer förekommer till exempel på Öland.

Runt lockets/gravhällens kant finns ofta runslingor. Här omtalas i nämnd ordning: vem som uppfört monumentet "reste stenar" eller "gjorde kummel" och vem som begravts. "Gud hjälpe hennes (eller hans) själ" är en vanlig avslutande mening. Innanför runslingan och på de övriga kistdelarna brukar det finnas en ristad och ibland reliefhuggen dekor, av framför allt djur i form av slingrande drakar eller ormar, men ibland också av människor och växtornamentik. Ornamentiken har varit bemålad med starka färger precis som runstenarna. De förnämsta exemplen med bevarad färg finns vid några kyrkor på Öland. Gavlarna uppvisar en stor formvariation, från små och låga till höga spetsiga eller ekbladsformade. Dekoren och texterna är till stor del desamma som på runstenarna. Runstenarnas funktion men även materialet på fastlandets runstenar skiljer sig från gravmonumenten som är av kalksten. Runstenarna restes som minne av personer men är sällan resta vid deras gravar.

Olika typer av tidigkristna gravmonument från Östergötland men där även den vänstra modellen finns representerad i Småland. Den visar ett monument med höga gavlar, långsidor och en lockhäll. Gavlarnas profiler kan skifta. Den högra modellen illustrerar en på marken liggande gravhäll av samma utseende som lockhällen i den förra modellen. Gravhällen kan vila direkt på marken eller på mindre knytävsstora gråstenar. Vid huvud- och fotändan kan det finnas gavlar med varierande profil.

Gravmonumenten uppfördes på markytan ovan graven som en markör för denna. Utifrån texterna vet vi att de restes över både män och kvinnor, vilket till stor del skiljer dem från runstenarna, som till största delen är uppförda över män. Det finns även mycket små lockhällar/gravhällar, vilket visar att också barn blev begravda under monumenten, även om det verkar ha varit mindre vanligt. Frågor om vilka det var som blev begravda under monumenten har tidigare försökt att besvaras. En nära koppling till den tidiga kungamakten, och då framför allt den stenkilska, har föreslagits men är svår att bekräfta. Att det rör sig om ett aristokratiskt gravskick är svårt att betvivla. Förekomsten av gravmonumenten kan tolkas som en bild på tidig kristen mission.

Gravmonumenten förekommer i de bördiga jordbruksbygderna i Södermanland, Närke, Västergötland, Småland och på Öland men framför allt i Östergötland. Fler än 300 fragment av gravmonument har påträffats på ett 30-tal platser i Östergötland. Endast tre monument är hittade i ursprungligt läge med en grav under, två vid S:t Martins kyrka i Skänninge och en i Klåstad, Östergötland. De döda hade begravts i de 60–70 centimeter djupa gravarna i något fall i sina kläder men kanske även i en svepning samt i något fall dessutom i en träkista. Från Klåstad vet vi dessutom att monumentet hade uppförts knappt tio meter söder om den samtida träkyrkan. Övriga stenfragment har påträffats löst liggande i kyrkogårdsjorden, återanvända som gravkistor som i Hossmo, eller som byggnadsmaterial i kyrkogårdsmurar och kyrkmurar. Endast ett mindre antal stenar har påträffats hela.

I samband med att kyrkobyggnaderna förändrades förstördes gravmonumenten. Vanligtvis verkar det ha skett i samband med att träkyrkorna ersattes av stenkyrkor. Tidpunkten för detta

skiftar från plats till plats. Från flera kyrkor vet vi att detta skedde såväl under 1100- som 1200-talet.

I Eskilstuna kunde man i början av 1900-talet rekonstruera ett monument efter fyndet av flera hällar. Gravmonumentet bestod av fem kalkhällar – två långsidor och gavlar samt en lockhäll. Efter fyndplatsen kom monumenttypen att kallas ”eskilstunakista”, ett namn som senare skulle visa sig vara missvisande. Östergötland är ju det landskap där flest monumentfragment påträffats. Eftersom den avlidne grävdes ner i jorden på samma sätt som vid en ordinär begravning är även kistbegreppet missvisande. Det rör sig snarare om ett gravmonument som stått ovanför graven. Genom fynden i Östergötland kan man också konstatera att monumenten varit olika konstruerade. Det rör sig inte alltid om monument formade som en kista utan de har också utgjorts av en liggande häll på marken med tillhörande gavlar. Kanske har det även funnits enbart liggande gravhällar utan gavlar.

Resultatet av inventeringen

Sammanlagt har vi registrerat och fotograferat 129 stenfragment fördelat på 11 platser. Det finns uppgifter i äldre litteratur om att det funnits fler gravmonument men de har under tidens lopp på olika sätt förkommit eller förstörts. Dessa har vi inte tagit hänsyn till vid inventeringen då den i detta skede syftar till att presentera de monumentstenar som finns bevarade. Vi har heller inte tagit med de stenar som inte finns kvar vid kyrkorna utan förvaras på annan plats. Exempel på detta är stenen vid Hässleby som förmodligen kommer från Köping men som nu förvaras i Borgholms stadsmuseum samt några stenar från Köping som förvaras i Statens Historiska Museum i Stockholm.

Vi har dock varit inkonsekventa med fyra platser där stenarna inte finns kvar vid kyrkorna. Det gäller en sten vid Skedemosse gård som förmodligen kommer från Köpings kyrka. Två stenar från Kumlabby kyrka och en från Ströja kyrka förvaras i Braheskolans museum. Slutligen har en sten från Resmo inventerats som numera är utställd på Läns museet i Kalmar.

Det material som idag finns kvar vid stiftets kyrkor kan generellt sett sägas vara av mer skiftande karaktär än det östgötska. I Småland verkar gravmonumenten vara av typisk östgötskt snitt. De har utgjorts av kistlika monument med höga eklövsformade gavlar, sidohällar och en lockhäll, men även andra typer kan ha förekommit. Ornamentiken på de småländska stenarna är också likartad den östgötska.

Inga stenar från Öland har med bestämdhet kunnat sägas ha utgjort långsidor eller lockhällar motsvarande de i det östgötska materialet. Förmodligen har det därmed inte funnits kistformade gravmonument motsvarande de på fastlandet. Det är inte omöjligt att några av stenarna utgjort liggande hällar på marken men flertalet får nog anses ha utgjort resta stenar.

Ett stort antal kan sägas utgöra en ”öländsk” typ som bara har en parallell på fastlandet, nämligen i Hossmo vid kusten mot Öland. Den ”öländska typen” består av en eller två (parstenar) resta stenar med raka kanter, något rundade övre hörn och mellan dem en något utdragen topp. De har kallats åsneryggstenar där den utdragna toppen motsvarar åsnans ryggrad. De är bara ornerade på den ena sidan men i enstaka fall kan runinskrift finnas, förutom på framsidan runt ornamentiken, även på stenens kant. Djurornamentiken är ofta huggen i djup relief medan runslingan är ristad. Vissa forskare har menat att de utgjort gavlar i kistliknande gravmonument medan andra tolkat dem som runstenar. Eftersom de inte påträffats i ursprungligt läge vet vi inte om de stått vid en grav varför funktionen är svår att bedöma. En genomgång av runtexterna skulle kanske kunna ge oss indikationer om detta.

Tidigkristet monument av "öländsk" typ. Sten från Hulterstad där den vänstra och den nedre delen av stenen är borthuggen i samband med att stenen har återanvänts efter sin ursprungliga funktion.

På Öland har även runstenar tillverkats av kalksten vilket gör mindre fragment svåra att typbestämma. I till exempel Köpings kyrka förvaras ett stort antal ornerade och runristade kalkstenar. Några av dessa kan med säkerhet sägas vara runstenar men här förekommer även andra varianter som till exempel stenar med typisk gotländsk bildstensform och den "öländska" tidigkristna monumenttypen. På andra platser som till exempel i Sandby finns avarter mellan ordinära runstenar och den "öländska" typen i form av välformade spetsiga stenar med ristad dekor. Variationerna kan sannolikt skildra en kronologisk skillnad. Samtliga av dessa stenar i Köping inklusive ett nyfynd i västra bogårdsmuren, respektive två fragment från en arkeologisk undersökning söder om kyrkan år 2006 har tagits med i detta arbete trots att de kanske inte utgjort gravmonument utan snarare kan ses som ordinära runstenar.

Resultatet av vår inventering visar på ett stort antal fragment från Öland till skillnad från Småland. Detta säger dock inget om de faktiska antalen gravmonument då de på Öland är svåra att skilja från runstenar. Det beror som tidigare nämnts bland annat på att även runstenar på Öland tillverkats i kalksten och att de därmed inte enkelt låter sig skiljas från gravmonumenten som på fastlandet. Flest stenar finns det i Köping, Hulterstad och Hossmo. Speciellt från Köping är det stora antalet stenar med bevarad färg vilket är ovanligt. Framför allt är det röd och svart färg som är bevarad men även vit och violett förekommer.

I dagsläget är flera av gravmonumenten relativt svårtillgängliga och det finns sällan någon information om stenarna vid kyrkorna. Hållarnas förvaring i kyrkorna är viktig för den kulturhistoriska kopplingen. Problemet är att de ofta förvaras på ett sätt där de lätt kan förstöras eller förkomma. Kalksten är ofta en mycket skör stensort där framförallt stenens kanter lätt spjälkas. Vi har gjort bedömningen att cirka 25 stenar behöver konserveras eller förvaras på annat sätt. En bättre förvaring, i hyllor, montrar eller dylikt, kan förslagsvis vara en lösning. Enligt uppgift håller man i Köping på med en planerad utställning av ett urval av stenarna vilket är glädjande.

Vid inventeringen har vi endast angett om runinskrift och ornamentik finns på de olika stenarna. En framtida forskningsuppgift, utanför detta arbete, är att i mer detalj analysera runtexterna och ornamentiken för att besvara frågor om till exempel funktion, tillverkning och datering. I ett sådant arbete skulle även uppgifter om stenar som förvaras på annan plats än vid kyrkorna samt förkomna stenar vara ett värdefullt tillskott.

Linköping den 19 december 2006

Rikard Hedvall och Hanna Menander, Riksantikvarieämbetet, UV Öst

Kyrka: Hossmo

Projektnummer: 11 st (422 - 432)

Nuvarande förvaring: Stigluckan i Hossmo kyrka (422, 423), vapenhuset i Hossmokyrka (424 - 426), vapenhusets vind i Hossmokyrka (427 - 432)

Vårdbehov: Sten nr 424 är i dåligt skick och i behov av konservering

Anmärkning: Sten nr 422 och 423 står på stengolv och är lutade mot en vägg utan att vara fastsatta. I vapenhuset ligger sten nr 425, litet fragment som kan vara stöldbegärligt. Sten nr 428 skiljer sig från de övriga stenarna och kan sägas tillhöra en egen kategori av gravmonument. Nyupptäckt ristning på baksidan av sten 430. Ornamentiken och behuggningen på sten nr 427 påminner starkt om den öländska typen av gravmonument som är rikligt representerade i Köpings kyrka.

Hossmo kyrka

Sten nr 422

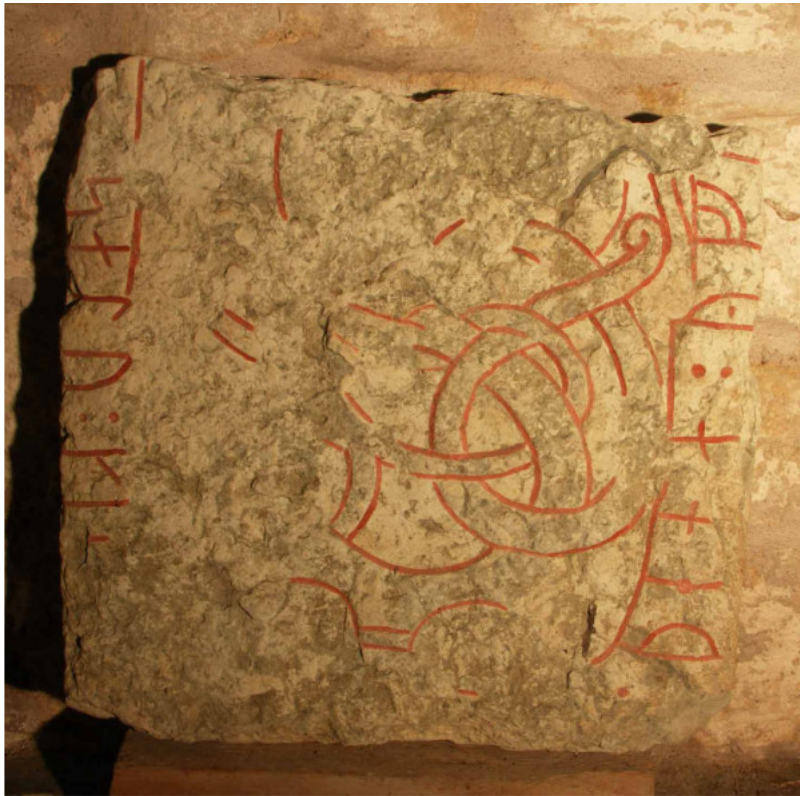
Sten 423

Sten 424

Sten 425

Sten 426

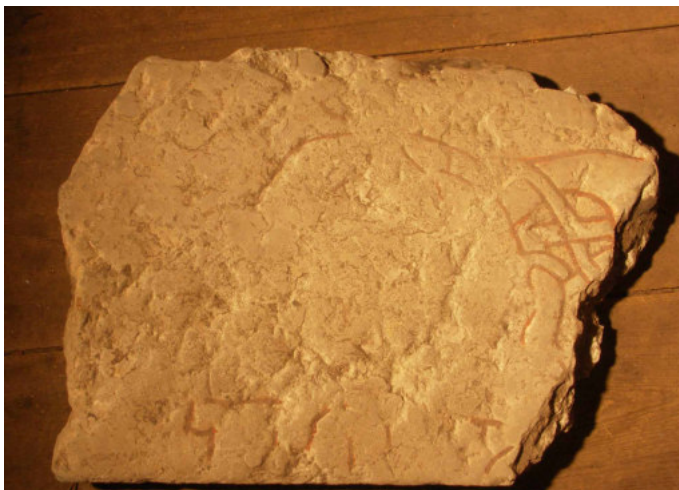
Sten 427

Sten 428

Sten 429

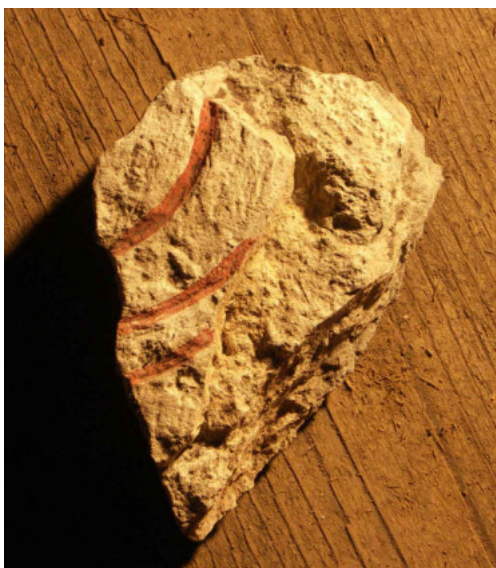
Sten 430a

Sten 430b

Sten 431

Sten 432

Kyrka: Hulterstad

Projektnummer: 28 st, (nr 301-327)

Nuvarande förvaring: Tornet i Hulterstad (301-318) samt tornets bottenvåning (319- 327)

Vårdbehov: Inga vårdbehov finns

Anmärkning: Stenarna visas på ett bra sätt i kyrkan

Hulterstad kyrka

Sten 301

Sten 302

Sten 303

Sten 304

Sten 305

Sten 306

Sten 307 och 308

Sten 309

Sten 310

Sten 311 och 312

Sten 313

Sten 314, 315 och 316

Sten 317

Sten 318

Sten 319, 320 och 321

Sten 322, 323 och 324

Sten 325, 326 och 327

Sten 328

Kyrka: Kumlaby

Projektnummer: 2 st (407, 408)

Nuvarande förvaring: Braheskolans museum

Vårdbehov:

Anmärkning:

Kumlaby kyrka

Sten 407

Sten 408

Kyrka: Köping

Projektnummer: 72 st, (nr 329 – 398 samt 433 - 434)

Nuvarande förvaring: Tornet i Köpings kyrka (329 - 396), sakristians mur (397), bogårdsmuren (398) samt Kalmar Länsmuseum (433 - 434)

Vårdbehov: Sten nr 344 och 345 har tidigare suttit ihop och bör sammanfogas igen. Stenarna nr 370 och 371 hör samman och bör sättas ihop, stenarna 374 och 375 hör samman och bör också sättas ihop. Stenarna 385, 386 samt 391 har sprickor och bör konserveras.

Anmärkning: Sammanlagt tre nyfynd i Köping (398, 433 – 434)

Köpings kyrka

Sten 329

Sten 330

Sten 331

Sten 332

Sten 333

Sten 334

Sten 335

Sten 336

Sten 337

Sten 338

Sten 339

Sten 340

Sten 341

Sten 342

Sten 343, 344 och 345

Sten 346

Sten 347

Sten 348

Sten 349

Sten 350

Sten 351

Sten 352

Sten 353

Sten 354

Sten 355

Sten 356

Sten 357

Sten 358 och 390

Sten 359

Sten 360

Sten 361

Sten 362

Sten 363

Sten 364

Sten 365

Sten 366

Sten 367

Sten 368

Sten 369

Sten 370 och 371

Sten 372

Sten 373

Sten 374 och 375

Sten 376

Sten 377

Sten 378

Sten 379

Sten 380

Sten 381

Sten 382

Sten 383

Sten 384

Sten 385 och 386

Sten 387

Sten 388

Sten 389

Sten 391

Sten 392

Sten 393

Sten 394

Sten 395

Sten 396

Sten 397

Sten 398

Sten 433

Sten 434

Kyrka: Lannaskede

Projektnummer: 3 st (419 - 421)

Nuvarande förvaring: Vapenhuset i Lannaskede kyrka

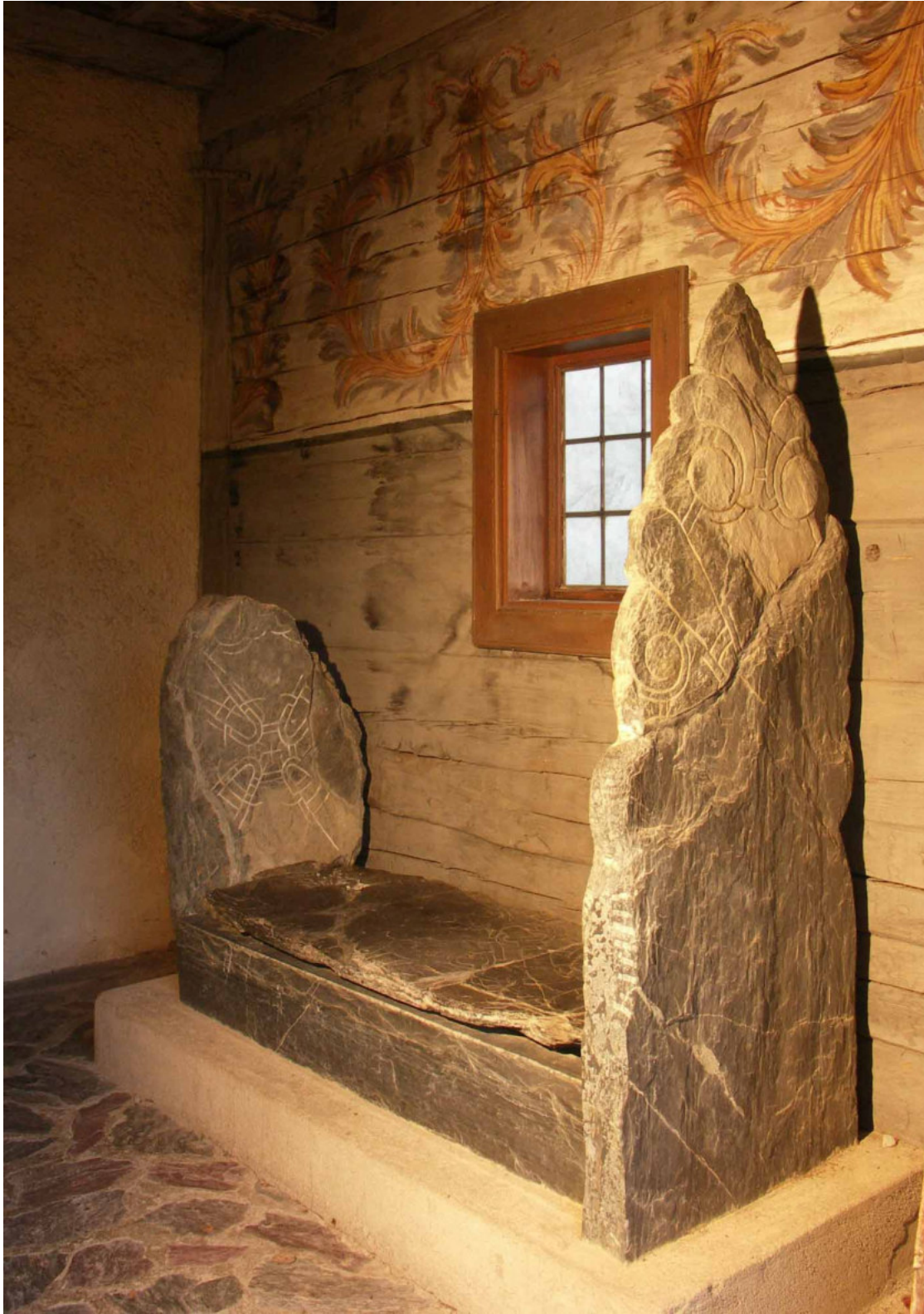
Vårdbehov: Sten nr 419 är svårt sprucken och vittrad och är i stort behov av konservering.

Sten nr 421 har sprickor och är också i behov av konservering.

Anmärkning: De tre stenarna har sammanfogats till ett monument vilket används som sittplats mm. Stenmaterialets ömtålighet samt det dåliga skick som främst sten nr 419 befinner sig i tillåter inte vidare slitage på stenen

Lannaskede kyrka

Sten 419, 420 och 421

Sten 419

Sten 420a

Sten 420b

Sten 421a

Sten 421b

Kyrka: Långlöt

Projektnummer: 2 st (410, 411)

Nuvarande förvaring: Kyrkans torn

Vårdbehov: Båda stenarna har spruckit och är i behov av konservering och bättre förvaring.

Anmärkning:

Långlöt kyrka

Sten 410 och 411

Kyrka: Mörbylånga

Projektnummer: 5 st (436 - 440)

Nuvarande förvaring: Bårhuset vid Mörbylånga kyrka

Vårdbehov: Bör flyttas, ligger staplade på varandra på ett fuktigt stengolv.

Anmärkning:

Mörbylånga kyrka

Sten 436

Sten 437

Sten 438

Sten 440

Kyrka:

Projektnummer: 1 st (399)

Nuvarande förvaring: Skedemosse gård

Vårdbehov: Borde förvaras inhomhus eller under någon form av tak.

Anmärkning: Fyndplatsen är Boo gård i Bredsätra, Köpings sn, möjligen flyttades stenen av Hildebrand. 1800-tals ristning på stenen.

Sten 399

Kyrka: Resmo

Projektnummer: 1 st (435)

Nuvarande förvaring: Utställningen på Kalmar Länsmuseum

Vårdbehov:

Anmärkning: Har funnits ytterligare en sten men den är nu förkommen.

Resmo kyrka

Sten 435

Kyrka: Sandby

Projektnummer: 3 st (297, 298, 300)

Nuvarande förvaring: Kyrkogården i Sandby (297, 298) samt sakristian i Sandby (300)

Vårdbehov: Sten 297 samt sten 298 står utomhus och har börjat vittra, sten 300 skulle behöva en bättre förvaringsplats

Anmärkning:

Sandby kyrka

Sten 297

Sten 298

Sten 300

Kyrka: Ströja

Projektnummer: 1 st (406)

Nuvarande förvaring: Braheskolans museum

Vårdbehov:

Anmärkning: Ligger i glasmonter, därav saknas måttuppgifter

Sten 406